

MƏNBƏŞÜNASLIQ

<https://doi.org/10.59849/2410-5600.2026.1.100>

UOT: 82.09

Nailə Səmədova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 26

e-mail: nailesamadova@yahoo.com

SƏMƏD VURĞUNUN ŞƏXSİ ARXIVI (120 illik yubileyinə)

Xülasə

XIX-XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin şəxsi arxivləri dövrün ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi mənzərəsinin, tanınmış şəxsiyyətlərin yaradıcılığının araşdırılmasında dəyərli qaynaqlardır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Səməd Vurğunun zəngin şəxsi arxivi qorunur. Arxivə Səməd Vurğunun əsərlərinin əlyazma nüsxələri, tərcümeyi-hal sənədləri, ailəvi sənədlər, məktublar, fotolar, çap kitabları və s. daxildir. Sənədlər əsasən, Azərbaycan və rus dillərindədir. Dörd material fars dilindədir.

Səməd Vurğunun arxivi təsvir edilərək 2010-cu ildə nəşr olunmuşdur. Lakin arxivdə saxlanılan bəzi nümunələr təsvirdən kənar qalmışdır.

Məqalədə təsvir edilməyən arxiv sənədləri və kitabda olan bir çox çatışmazlıqlar qeyd edilmişdir. Həmçinin arxivdə saxlanılan sənədlər haqqında məlumat verilmişdir, şairin həyat və fəaliyyətinin hərtərəfli öyrənilməsində əhəmiyyəti nəzərə çatdırılmışdır.

Açar sözlər: Səməd Vurğun, arxiv, sənəd, təsvir, nümunə

Giriş

Şair, dramaturq, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, ictimai xadim Səməd Vurğunun (1906-1956) poeziyası, dramaturgiyası, ədəbi-tənqidi irsi, tərcümə yaradıcılığı ədəbiyyatşünas alimlər – Mir Cəlal Paşayev, Bəkir Nəbiyev, İsa Həbibbəyli, Şirindil Alışanlı, Sara Osmanlı, Nazif Qəhrəmanov, Aslan Salmansoy və başqaları tərəfindən müxtəlif aspektlərdə tədqiq edilmişdir. Belə ki, Vurğunşünaslıq daima Azərbaycan ədəbiyyatının aktual mövzularından olmuşdur. Bununla belə, şairin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivində saxlanılan sənədlər üzərində ətraflı araşdırma aparılmamışdır. Halbuki bu sənədlər Vurğunşünaslığı yeni-yeni materiallarla zənginləşdirə bilər. Əksər sənədlərin işıq üzü görməməsi, nəşr olunmuş nümunələrin əlyazma nüsxələrindən fərqi, nəşr materiallarında edilən ixtisarlara arxivin əsaslı şəkildə öyrənilməsini labüdd edir.

Səməd Vurğunun Əlyazmalar İnstitutunda qorunan şəxsi fondu digər arxivlərlə müqayisədə daha zəngindir. 27 sayılı fond 1639 saxlama vahidindən ibarətdir. Arxiv Əlyazmalar İnstitutuna 1964-cü ildə təhvil verilmişdir. Bu proses sonrakı illərdə də davam etmişdir. Odur ki, sənədlərin ilk və son tarixləri 1870-2004-cü illəri əhatə edir. 1870-ci il tarixli sənəd Mirzə Fətəli Axundzadə məktublarıdır. Tarixi sonuncu olan sənəd isə Səməd Vurğunun 2004-cü ildə nəşr olunmuş “Aygün” əsəridir. Kitab

şairin nəvəsi Aygün Vəkilova tərəfindən 22 iyun 2004-cü ildə Əlyazmalar İnstitutuna hədiyyə olaraq verilmiş və sonradan arxiv sənədləri arasında yer almışdır.

Səməd Vurğun arxivində [2] qorunan sənədlər 12 bölmədə qruplaşdırılmışdır: Səməd Vurğunun əlyazmaları, rus dilinə tərcümə edilmiş sənədləri, müxtəlif qeydlər, Səməd Vurğunun müxtəlif şəxslərə yazdığı məktublar, müxtəlif şəxslərdən və təşkilatlardan Səməd Vurğuna ünvanlanmış məktublar, ərizələr və təliqələr, Səməd Vurğunun tərcümeyi-hal sənədləri, fond sahibi haqqında materiallar, təsviri sənədlər, ailəvi sənədlər, müxtəlif şəxslərin materialları, müxtəlif materiallar, çap kitabları, jurnallar və qəzetlər.

İlk bölmədə [3] şairin əsərlərinin: şeir, ballada, oçerk, poema, dram əsərləri, məqalə, məruzə və çıxışlarının, tərcümeyi-hal və xatirələrinin, tərcümələrinin bəziləri avtoqraf, bəziləri makina çapı olan nüsxələri saxlanılır. Şairin “Azərbaycan himni”, “Komsomol poeması”, “Ölüm kürsüsü”, “Aslan qayası”, “Aygün”, “Zamanın bayrağı”, “Xanlar”, “İnsan”, “Fərhad və Şirin” əsərlərinin, faşizm əleyhinə məqalələrinin, tərcümələrindən Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin “Yevgeni Onegin”, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan” əsərlərinin, Nizami Gəncəvi poemalarından bəzi parçaların arxivdə həm avtoqraf, həm də çap nüsxələri mövcuddur. Digər əsərlər isə Azərbaycan və rus dillərində avtoqrafdır.

Arxivdə Səməd Vurğunun “Fərhad və Şirin”, “Vaqif”, “Xanlar”, “Talistan”, “Zamanın bayrağı” kimi mənzum dram və poemalarının, eləcə də şeirlərinin rus dilinə tərcümə edilmiş əlyazma və makina çapları [4] qorunur ki, bunların da tarixləri, əsasən, 1929-1956-cı illəri əhatə edir.

Şair əsərlərini yazarkən müxtəlif qeydlər [5] etmişdir ki, bu nümunələrin də avtoqraf və çap nüsxələri arxivdə yer almışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə əlaqədar Azərbaycan və rus dillərində olan qeydlər, məqalələr, çıxışlar 155 vərəqdən ibarətdir. Burada həmçinin Bolqarıstanda keçirəcəyi günlər haqqında iş planı, müxtəlif yol qeydləri də vardır.

Rəsul Rzanın “Lenin” poemasının, Mirzə İbrahimovun “Gələcək gün” romanının Dövlət mükafatına təqdim edilməsi münasibətilə Səməd Vurğunun rus dilində yazdığı rəylərdə sözügedən əsərlərə yüksək qiymət verilmişdir.

Arxivdə Səməd Vurğunun müxtəlif şəxslərə və idarələrə göndərdiyi məktublardan Azərbaycan və rus dillərində avtoqraf və çap nüsxələri qorunur [6]. Məktublardan sayı 22-dir. Bunlardan 8-i qardaşı Mehdixan Vəkilova ünvanlanmışdır və əsasən ailəvi mövzudadır. Digər məktublar Mərkəzi Komitəyə, Xarici İşlər Komissarlığına, “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasına, Aleksandr Aleksandroviç Fadeyeva, İsrafil Məmmədova, həyat yoldaşı Xavər xanıma və başqa şəxslərə göndərilmişdir.

Arxivin əsas hissəsini müxtəlif şəxslərin Səməd Vurğuna yazdığı məktublar təşkil edir ki, [7] bunlar da 763 saxlama vahidi altında mühafizə edilir. Məktublardan sayı isə bu rəqəmdən qat-qat artıqdır. Çünki bəzi saxlama vahidləri altında 2, 3, 4, 5, 6 bəzən də 9 məktub qorunur. Arxivdə Səməd Vurğuna ünvanlanmış 950-yə qədər məktub vardır. Bu məktublardan 14-ü imzasızdır. 63 məktub istisna olmaqla qalan məktublar əlyazması halındadır. Məktublar əsasən Azərbaycan və rus dillərindədir. Bununla belə, tatar, özbək, polyak, fars, erməni dillərində də məktublar vardır. Ədəbiyyat, mədəniyyət və elm xadimlərindən Məmməd Aranlı, Ələvsət Quliyev, Mirvarid Dilbazi, Əziz Şərif, Əli Səbri, Əhməd Cəmil, Abbas Zamanov, Adil İsgəndərov, Əbdülbaqi Fövzi, Yusif Şirvan, Ziyəddin Göyüşov, Əbülqasım Lahuti, Mir Cəlal Paşayev, Abdulla Faruq, Cəfər Xəndan, Mehdi Hüseyin, Əkrəm Cəfər, Süleyman Rəhimov, Osman Sarıvəlli, Əvəz Sadıq, İslam Səfərli, Fazil Seyidov, Pavel Antokolski, Konstantin Simonov və başqalarından, eləcə də qohumlardan, əsasən, Mehdixan Vəkilovdan gələn məktublarla yanaşı müxtəlif idarələrdən və təşkilatlardan: Ağdaş rayon Partiya Komitəsindən, Ağstafa rayonundan, ADU-nun (indiki BDU) tələbələrindən, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqından, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqından, Azərbaycan Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatından, Azərənəşrdən, Akademiyanın bir qrup aspirantından, Quba teatrından, Qutqaşen (indiki Qəbələ) rayonu ziyalılarından, Zabratın 173 sayılı məktəbindən, Zərdab rayon mədəniyyət evindən, 181 və 106 sayılı məktəblərdən, Göyçay rayon məktəblilərindən, Lənkəran Pedaqoji məktəbinin gənclərindən, Lənkəran şəhər 3 sayılı məktəbdən, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutundan, “Noviy mir” jurnalından, SSRİ Yazıçılar İttifaqından Səməd Vurğuna məktublar ünvanlanmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məktublar içərisində əsgər məktubları üstünlük təşkil edir. Məlumdur ki, Səməd Vurğun müharibə illərində “yüksək vətənpərvərlik hissilə zəngin, odlu, antifaşist şeirlərilə xalqımızın məhəbbətini qazanır, şairin səsi döyüş cəbhələrindən eşidilir. Onun şeirləri cəbhələrdə döyüşçülər arasında dildən-dilə gəzir, bir çox şeiri musiqiyə salınır” [18, s.339]. Cəbhədən şairə yazılan məktublar ona bəslənən məhəbbətdən irəli gəlirdi. Qusarlı döyüşçü Abbasov Camalın sözləri ilə desək, bugünkü gündə ən uzaq və cəbhənin bu gərgin yerindən səngər içində oturub, tufəngin qundağı üstə vətən şairini salamlamaq ona qarşı həddən artıq məhəbbətin siması deməkdir.

Cənub-qərb cəbhəsinin hərbi həkimi Baxış Qəhrəmanovun 15 fevral 1942-ci il, 416-cı Taqanroq diviziyasının döyüşçülərindən olmuş Məmməd Aranlının 18 noyabr 1943-cü il tarixli məktubları da şairə olan ümumxalq məhəbbətinin bariz ifadəsidir.

Baxış Qəhrəmanov məktubunda yazır ki, biz bilirik, xalqımız basılmazdır. O, Nizamilər, Babəklər, Koroğlular, Mirzə Fətəllilər xalqıdır. Bunları yetirən tarixdə mübarizədən dönməyən Azərbaycan xalqıdır. “Zahidin bir barmağın kəssən dönüb həqdən qaçar; Bax bu miskin aşığı sərpa soyarlar ağlamaz” – deyə Azərbaycan oğulları öz mübarizəsindən dönməmişdir. İndi vətənin yüzlərlə oğul və qızları döyüş xəttində qəhrəmanlıq göstərir. Azərbaycanın igid oğlu İsrafil Məmmədovun bir gündə 70 faşisti məhv etməsi buna parlaq sübutdur.

Məktub yazan gənclərin çoxu Səməd Vurğuna “ata” – deyə müraciət edir, ondan bir ata kimi məsləhət istəyirlər. Abbasov Qiyas adlı şəxs 1954-cü ildə Ağcabədidən yazdığı məktubunda bunu belə izah edir: “Mənim Sizə “ata” deməyimin mənasının haradan meydana gəldiyini Sizə deyə bilərəm. Mənim ədəbiyyat sahəsinə meyl göstərməyimin əsas səbəbi möhtərəm şair oldu. Mən bununla hər zaman fəxr edirəm” [1].

Gənclərin əksəriyyəti Səməd Vurğunla görüşmək arzusunda olduqlarını, onunla qarşı-qarşıya oturub söhbət etmək istədiklərini, Vurğun poeziyasının təsir ilə yazdıqları şeirləri şairə göndərərək onun göstəriş və məsləhətlərinə ehtiyac duyduqlarını bildirirlər. Cavad Məmmədov adlı gənc bir müəllim Vurğun yaradıcılığının təsiri ilə yazdığı və ona göndərdiyi şeirini bu misralarla bitirir:

*Gələcək günlərdə istərəm ki, mən
“Vurğunun şagirdi” çağrılısın adım.
Əgər şeir yazmaq gəlsə əlimdən,
Şairim, siz olun mənim ustadım
“Vurğunun şagirdi” çağrılısın adım.*

Gənclər Səməd Vurğuna şeirlər vəsf edir, şeirlərini çap etdirməyə yardımçı olmasını xahiş edirlər. Məktubları oxuduqca şairə ümumxalq məhəbbətinin şahidi oluruq. Gənclər onun şeirlərini əzbərdən bilir, əsərlərini əldə etməyə çalışırlar. Aşurov Məmməd adlı şəxs 19 aprel 1954-cü il tarixli məktubunda bildirir ki, onu “Səməd Vurğunun vurğunu” adlandırırlar. Qazaxıstandan Aqezov Kamal öz şeirini Səməd Vurğuna göndərir və ondan məsləhət istəyir.

Məktub müəllifləri öz ürək sözlərini Səməd Vurğuna yazırlar. Ali Sovetin deputatı kimi ondan köməklik istəyirlər. Gənclərin bəzisi təhsil almaq arzusunda olduqlarını Səməd Vurğuna məktub vasitəsilə bildirirlər.

Səməd Vurğunun da gənclərə cavabı olmamış deyildir. Bu məktubları əldə etmək, şairin avtoqraf məktublarının sayını artırmaq, araşdırmaq onun epistolyar irsinin və ümumilikdə yaradıcılığının öyrənilməsində əhəmiyyətli olardı. Yaradıcılığına nəzər yetirdikdə şairin gənclik və gənclər haqqında bu gün də bir çox cəhətdən aktual olan fikirlərini görürük. “Kamala yetək” şeiri bu baxımdan diqqət çəkir:

*Bizim gəncliyin də bir çox dərdi var;
Sevirəm gənclərin həyat səsinə.
Əfsus ki, bilməyir hələ də onlar
Nə öz dilimizi, nə öz gəsini!*

*Yarımçıq elmlə yarımçıq savad
Gəncliyin üstündə böyük ləkədir.
“Savadsız müəllim!” – bu gülməli ad
Gələcək günlərə bir təhlükədir.*

Səməd Vurğunun bir çoxları kimi yaradıcılığının ilk illərində kağız korlamamasını, əlinə qələm aldığı gündən bədii sənətkarlığı ilə seçilən şair olmasını vurğulayan Mir Cəlal Paşayev onun nədən yazmasından asılı olmayaraq, əsərlərində bir fəlsəfi ənginlik olduğunu, ilham fanarının “hadisələri, adamları bir tərəfdən yox, hər tərəfdən, birinci növbədə ən əsas olan məfkurəvi tərəfdən, yəni mənə cəhətdən” [18, s.361] işıqlandırdığını qeyd edir. Bu baxımdan şair daima diqqət mərkəzində olmuş, ona yüzrlərlə məktublar ünvanlanmışdır.

Cəbhədən yazılan məktublar arasında sonralar Səməd Vurğun haqqında xatirələrini qələmə alan Möhsün Poladovun da məktubu vardır. Ərəb əlifbası ilə qələmə alınmış 8 avqust 1941-ci il tarixli məktubu ixtisarla təqdim edirik:

“Əziz yoldaşım Səməd Vurğun! Qalın meşədə, yüksək ağacların sıx yapraqları kölgəsində qızıl döyüşçülər ətrafında həlqə vuraraq əyləşmişik. Onlara ana vətənimizin müdafiəsi uğrunda qəhrəmanlıq göstərən döyüşçülərin epizodlarını oxuyaraq şirin müsahibəyə başlamışdım. Bu arada poçt-rabitə işlərilə məşğul olan qızıl döyüşçülərdən birisi qəzetələri mənə tərəf uzadaraq – alınız, təzə xəbərlər vardır – dedi.

Qəzetələri birər-birər vərəqləyərkən “Kommunist” qəzetəsində sevimli şairin, ordenli Səməd Vurğunun “İgid xəlqin əsgərinə” şeirinə təsadüf etdim. Bu arada bir neçə dəqiqə şeiri sükutla oxuduqdan sonra vəziyyətimdəki dəyişikliyi görəndə qızıl döyüşçülər şeiri onlar üçün də oxumağı xahiş etdilər. Siyasi rəhbərə məxsus kəskin məntiq və gur səslə şeiri onlara oxudum...

Döyüşçülərdən Hüseynov yoldaş mənə müraciətlə – yoldaş siyasi rəhbər! Bir neçə kəlmə söz deməyə icazə istəyirəm – dedi.

İcazə almış Hüseynov deyir:

– Xahiş edirik, bizim adımızdan mərd oğulların şairinə, sevimli Səməd Vurğuna yazın ki, Böyük Vətən müharibəsinə qoşulmuş qızıl döyüşçülər ... faşist yırtıcılarını darmadağın etməkdə son damla qanlarına qədər namusla döyüşəcəklərini öz hərbi andlarında demişlər... Biz bu hərbi anda ölüncəyə qədər sadıq olmağımıza söz vermişik. Şairimizə yaz ki:

*Biz Vətənin qəhrəman, igid oğluyuq.
Onun çırpınan ürəyi, vuran qoluyuq...*

Səməd! Bu şeir mənim qabaqkı “Muzdurun nağılı” adlı şeirimə bənzəməz. Bu, cəbhədən yazılır. Bu şeirdə bir çox igidlərin hünəri və qəhrəman zəfərləri vardır... orduya gedəndən sonra məndə yeni şairlik talantı oyanmışdır.

Rahimə, ... Süleyman Rüstəm, Mehdiyə qızıl əsgər salamları və mümkün olsa, bir balaca məktub yaz...” [20].

Arxivdə müxtəlif şəxslərdən və təşkilatlardan Səməd Vurğuna ünvanlanmış ərizə və təliqələr də yer almışdır [8]. Bunların sayı təxminən 224-ə çatır. Ayrı-ayrı şəxslər öz ərizələrində ya şəxsi məsələ, ya işlə təmin olunmaq, ya aylıq maaşın artırılması və ya maddi yardım barədə köməklik etməsini xahiş edirlər.

Azərbaycan SSR EA-nın müxtəlif idarələrindən, Tatarıstan Sovet Yazıçılar İttifaqından, İncəsənət İşləri İdarəsindən, “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatından, Bakı Sovetinin Rəyasət Heyətindən, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqından, Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutundan, Özbəkistan Yazıçılar İttifaqından, Nizami Yubiley Komitəsindən, “Noviy mir” jurnalından, Özbək Dövlət Opera Balet teatrından, Azərbaycan Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatından, Azərbaycan Dövlət Rus Dram Teatrından, “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasından, Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrından, Azərbaycan İncəsənət İnstitutundan, “Drujba narodov” jurnalının redaksiyasından, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutundan, “Pravda”, Pionerskaya pravda”, “Trud” qəzetlərinin redaksiyalarından, “Şərq ulduzu”, “Azərbaycan”, “Kirpi”, “Pioner”, “Sovetskaya literatura”

jurnalları redaksiyalarından, Qusar rayonu Sabir adına kolxozdan və digər təşkilatlardan göndərilmiş təliqələr Səməd Vurğunun ədəbi, ictimai və tərcüməçilik fəaliyyətilə əlaqədardır.

Səməd Vurğunun tərcümeyi-hal sənədlərinin [9] şəxsi sənədlər və ərizələr yazılan hissəsində buraxılış və ezamiyyət vərəqələri, mandatlar, vəsiqələr, arayışlar, çağırış bileti, üzvlük kitabçası; ədəbi fəaliyyəti ilə əlaqədar materiallar hissəsində müxtəlif təşkilatlardan və şəxslərdən göndərilən dəvətnamələr (183 ədəd), çoxlu sayda teleqramlar (366 ədəd), müxtəlif nəşriyyatlarla bağlanan müqavilənamələr yer almışdır. Azərbaycan SSR EA-nın institutlarından: Botanika, Zoologiya, Torpaqşünaslıq və Əkinçilik, Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutundan, Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyindən, "Literaturnaya qazeta", "Kommunist", "Bakinski raboçi" qəzetlərinin əməkdaşlarından, Qazaxıstan, Türkmənistan, Ukrayna Yazıçılar İttifaqından, Gürcüstan Akademiyasının Rəyasət Heyətindən ünvanlanan təbriklər Səməd Vurğunun 50 illik yubileyi münasibətilə göndərilmişdir. Arxivdə həmçinin Səməd Vurğunun "Vaqif", "Fərhad və Şirin" tamaşalarının proqramları, "Xanlar" əsərinin məramnaməsi, müxtəlif teatrların "Vaqif" əsərinin tamaşası ilə əlaqədar çap etdirdikləri vərəqlər qorunur ki, bunlar da 1939-1940-cı illəri əhatə edir.

Səməd Vurğunun tərcümeyi-hal sənədlərinin ictimai fəaliyyətilə əlaqədar materiallar hissəsində təliqə, əmr, deputatlığı ilə bağlı məlumatlar, protokoldan çıxarış, layihələr, planlar, təliqələr, raport, smeta, ərizə və digər sənədlər saxlanılır.

Ayrı-ayrı müəlliflər Səməd Vurğuna, onun əsərlərinə şeirlər həsr etmişlər ki, bunlar da arxivin fond sahibi haqqında materiallar bölmündədir [10]. Bu nümunələr 1936-1958-ci illəri əhatə edir. Qulubəyov və Musayev soyadlı şəxslərin 1958-ci ilin məhsulu olan "Səməd Vurğun" adlı kinossenarisi 16 vərəqdən ibarətdir və rus dilində çapdır. Burada həmçinin Aşıq Şəmşir, Məstan Əliyev, Tofiq Bayram və Nəriman Həsənzadə kimi tanınmış şairlərin şeirləri, Adil Əbilov, Sarvan Salmanov, Şamil Cəmşidov, Ruqiyyə Vəkilova və başqalarının xatirələri, müxtəlif şəxslərin Mehdixan Vəkilova məktubları və Səməd Vurğunla əlaqədar digər materiallar yer almışdır.

Təsviri sənədlər [11] arxivin çox az bir hissəsini təşkil edir. Çəmi 14 foto vardır ki, bunlar da Səməd Vurğunun 4 ədəd tək şəkli, Səməd Vurğun qrup içərisində və Sidqi Ruhulla ilə, Yusif Vəkilovun tək, Səməd Vurğunun qohumu Səadət xanım qızları və zaqatalalı bir gənc ilə, Rizvan Zeynalovun və Yusif Məmmədəliyevin zərlə işlənmiş, çərçivəyə salınmış fotoları, Səməd Vurğuna bağışlanan açıqca və Mehdixan Vəkilovla əlaqədar təsviri sənədlərdir.

Ailəvi sənədlərə [12] məktublar, teleqramlar, Yusif Vəkilova aid göndəriş vərəqəsi, Xavər Vəkilovun şəxsi anketi daxildir. Məktublar, əsasən, Xavər xanıma ünvanlanmışdır (14 məktub), teleqramlar isə (112 teleqram), əsasən, Səməd Vurğunun vəfatı ilə əlaqədar göndərilmişdir. Daha iki məktub Mehdixan Vəkilov tərəfindən Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyətinə və "Azərbaycan" jurnalının redaktoruna yazılmışdır.

Səməd Vurğun arxivində şairin və ailə üzvlərinin sənədlərilə yanaşı müxtəlif şəxslərin materialları da saxlanılır [13]. Burada Mirzə Fətəli Axundzadənin yeni əlifba haqqında mənzuməsi, Molla Pənah Vaqifin, Aşıq Ələsgərin, Aşıq Hüseyn Bozalqanlının, Aşıq Əlinin, Aşıq Həsənin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Mikayıl Müşfiqin, Abdulla Faruqun, Lahutin, Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin, Abdulla Şaiqin, Hacı Kərim Sanılının, Nigar Rəfibəylinin, Zeynal Cabbarzadənin, Balas Azəroğlunun və başqalarının şeirləri, Əzəl Dəmirçizadənin "Azərbaycan tələffüzünün əsasları" (1942-ci il), Məsud Vəliyevin "Səməd Vurğun şeirlərində beynəlxalq irticaya qarşı mübarizə" mövzusunda diplom işi (1951-ci il), Hüseyn İbrahimovun "Üzeyir" kinopovesti (1954-cü il), İsmayıl Soltanın "Gündoğdu" mənzum romanı (1940-1955-ci illər), Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsərinin tərcüməsi, "Sasunlu David" əsərinin tərcüməsi, müxtəlif şəxslərin birinin digərinə məktubları (37 məktub), müxtəlif şəxslərin məqalələri və məruzələri (37 sənəd) vardır. Müxtəlif şəxslərin məktubları, məqalə və məruzələri arasında Mirzə Fətəli Axundzadənin məktublarından nümunələr, Mehdi Hüseynin Məmməd Arifə məktubu, eləcə də Osman Sarıvəlliyə, Cəfər Xəndana məktublar, Mirzə Fətəli Axundzadənin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar müxtəlif mənbələrdən alınmış məqalə, çıxış və bioqrafik məlumatlar, Qasım bəy Zakir, Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəfər Cabbarlı haqqında məqalələr yer almışdır.

Arxivin növbəti bölməsində müxtəlif məzmununda sənədlər saxlanılır ki, [14] bunlara müxtəlif şəxslərə və təşkilatlara aid Azərbaycan və rus dillərində olan bülletenlər, qeydlər, qərarlar, dövətnamələr, əmr, təliqə, hesabat, plan və ərizələr, proqramlar, protokol və protokoldan çıxarışlar, müxtəlif şəxslərin məktub və teleqramları, eləcə də müxtəlif şəxslərin avtobiografiyaları, Qara Qarayevin “Yeddi gözəl” və Pyotr Çaykovskinin “Yatmış gözəl” əsərlərinin məramnaməsi, “Ədəbiyyat qəzeti”nin işi haqqında məlumat, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı redaksiya heyətinin, Azərbaycan yazıçı və bəstəkarlarının fəxri rəyasət heyətinin siyahıları, Ənvər Məmmədخانlı haqqında yoldaşlıq şərhi, Mingəçevir şəhəri ilə əlaqədar materiallar, Əkrəm Cəfərin şeirləri daxildir.

Arxivin çap kitabları, jurnallar və qəzetlər bölməsində [15] müxtəlif illərdə nəşr olunmuş kitablar: Alimcan İbrahimovun “Qocalıq günlərində” (1928), İlyas Əfəndiyevin “Kənddən məktublar” (1939), Bəxtiyar Vahabzadənin “Səməd Vurğun” (1956), Abdulla Şaiqin “Füzuli haqqında düşüncələrim” (1958), “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları” (1958) kitabları, “Şərqi qadını”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Sabir güzgüsü”, “Oqonyok” jurnallarının, “Kommunist”, “Gənc işçi”, “İzvestiya”, “Yeni yol”, “Şərqi qapısı”, “Vətən yolunda”, “Fəryad”, “Azərbaycan”, “Komsomolskaya pravda”, “Pravda”, “Literaturnaya qazeta”, “Bakı”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetlərinin müxtəlif illərdə dərc edilmiş sayları saxlanılır.

Səməd Vurğunun Əlyazmalar İnstitutunda qorunan arxivi daim zənginləşir. Keçən əsrin 60-70-ci illərində qələmə alınmış bir çox nümunələr: Mehdiqan Vəkilovun “Ömür dedikləri bir karvan yolu”, Möhsün Poladovun “Xatirələrimdən səhifələr”, Əziz Şərifin “Səməd Vurğunla Ukraynada” əsərlərinin avtoqraf nüsxələri, eləcə də İsgəndər Vəkilovun, Zaman Qayıbovun, Əli Qurbanovun, Cavad və Səya Musayevlərin, Məhəd Vəkilovun, Hacıağa Abasovun, Əbbürrəhman Minskinin, Bəşirovun, Yevgeni Dolmatovskinin Səməd Vurğun haqqında xatirələrinin əlyazma və çap nüsxələri [16] şairin arxivində qorunur. Bunlardan əlavə arxivdə müxtəlif şəxslərin: Maksim Rılski, Konstantin Simonov, Konstantin Fedin, İlya Erenburq, Zayançkovski və başqalarının Səməd Vurğunla əlaqədar rus dilində avtoqraf məktubları, eləcə də Səməd Vurğunun 2003-cü ildə nəşr olunmuş “Xavərə (şeirlər və məktublar)” kitabının və 2004-cü ildə nəşr olunmuş “Aygün” əsərinin şairin ailəsi tərəfindən hədiyyə edilmiş nüsxələri saxlanılır [17].

Beləliklə, saxlama vahidi 1604-dən saxlama vahidi 1639-a qədər qorunan sənədlər: şairin əlyazmaları, Sultanov soyadlı şəxsin Səməd Vurğuna məktubu, Gəncə Qəza İcraiyyə Komitəsi təşkilat şöbəsinin mandatı, Səməd Vurğun haqqında xatirələr, fotolar, ailəvi sənədlər, Səməd Vurğunla əlaqədar məktublar və nəşr olunmuş kitablar arxivə sonradan daxil olmuş və fond daha da zənginləşmişdir. Ədəbiyyatşünas Aslan Salmansoy çox doğru olaraq qeyd edir ki, “Səməd Vurğun özündən sonra çox zəngin və həcmcə də böyük ədəbi-elmi irs qoyub gedib. Biz şairin bu zəngin irsinin ilk mənbələri, avtoqrafları üzərində uzun illər araşdırmalar aparıb bir şəxs kimi etiraf edirik ki, nə sovet dövründə, nə də indi Vurğunu olduğu kimi tanıya bilməmişik. Onun haqqında xatirələr çox vaxt yaradıcılığının elmi tədqiqini üstələyib. İstedadın faciəsi hesab etdiyimiz Vurğunun arxivi, əsərləri haqqındakı çağdaş məqalələr yeni təfəkkür süzgəcindən keçirilməlidir” [21, s.170].

Səməd Vurğun arxivindəki bir çox sənədlər təsvir edilərək 2010-cü ildə kitab halında nəşr edilmişdir [19]. Arxiv sənədləri kitabda aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılmışdır:

Tərcümeyi-halları, xatirələri, şeirləri, poemaları, dramları, məqalələr, məruzələr, çıxışlar, rəylər, Səməd Vurğunun məktubları, müxtəlif şəxslərin Səməd Vurğuna məktubları, təbriklər-adreslər, Səməd Vurğun haqqında xatirələr, şəxsiyyətinə aid sənədlər, dövətnamələr, təliqələr, müxtəlif şəxslərin Səməd Vurğuna həsr etdiyi əsərləri, müxtəlif şəxslərin tərcümeyi-halları, başqalarının əsərləri, başqalarının məqalələri, müxtəlif şəxslərin məktubları, ictimai fəaliyyətilə əlaqədar müxtəlif materiallar, qəzet və jurnallar.

Mövzu baxımından bu bölmələr arxiv sənədlərini əhatə etsə də, bir çox nümunələr təsvirdən kənar qalmış və kitaba daxil edilməmişdir.

Məsələn, kitabda 44 saxlama vahidi altında qorunan çoxsaylı iş planları, hesabatlar, çağırışlar, ərizələr və digər sənədlərin Səməd Vurğunun şəxsi yaradıcılığı ilə əlaqəsi olmadığı üçün təsvir edilmədiyi göstərilmişdir. Halbuki bu sənədlər bilavasitə Səməd Vurğunun ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Saxlama vahidi 1579-da qorunan “İzvestiya” qəzetinin 7 nüsxəsindən yalnız biri təsvir edilmişdir [19, s.380]. Təsvir kitabında verilən “həmin saxlama vahidi ilə qəzetin daha 9 nömrəsi mühafizə olunur ki, S.Vurğun yaradıcılığı ilə əlaqəsi olmadığı üçün təsvir edilmədi” [19, s.383] cümləsi həmin səhifədə verilən “Sabir güzgüsü”, “Fəryad”, “Xalq gəncliyi” qəzətlərinin hansına aid olduğu göstərilməmişdir. Biz bunun türk dilində dərc olunan, saxlama vahidi 1600-də qorunan “Xalq gəncliyi” qəzetinə aid olduğunu müəyyənləşdirdik. Bu qəzetin də 10 nömrəsindən yalnız biri təsvir edilmişdir.

Saxlama vahidi 1336-da qorunan 13 teleqramın təsvirdən kənar qalmasını kitab müəllifləri yenə də Səməd Vurğun yaradıcılığı ilə heç bir əlaqəsi olmadığı ilə və ya 44 saxlama vahidi altında qorunan əsərlərin təsvir edilməməsini bu nümunələrin oxşar məzmununda olması ilə əsaslandırırırlar. Saxlama vahidi 125-də və 1248-də qorunan 348 ədəd teleqramın təsviri isə bir başlıq altında verilmişdir.

Saxlama vahidi 226-da mühafizə edilən xatirənin “сколько сил и чувство было в этой руке” cümləsi ilə bitdiyi göstərilərsə də, bu yalnızdır. Əslində, sənəd başqa şəkildə tamamlanır: “которое зажгла во мне всегда встреча с великим вождем” [19, s.12].

Mikayıl Müşfiqin rus dilində şeirləri, Mirzə Fətəli Axundzadənin “Yeni əlifba haqqında mənzumə”si, Mirvarid Dilbazinin, Əbdülbaqi Fövzinin Azərbaycan və rus dillərində şeirləri, Əbülqasım Lahutinin fars və rus dillərində “Azərbaycan” şeiri, Cəfər Cabbarlının rus dilinə tərcümə edilmiş “Qız qalası” əsəri, Qasım bəy Zakirin, Abdulla Şaiqin, Hacı Kərim Sanılının, Cəfər Xəndanın, Nigar Rəfibəylinin, Süleyman Rüstəmin, Taras Şevçenkonun şeirləri və fonda saxlanılan bir sıra digər nümunələr təsvirdən kənar qalmışdır.

Arxivdə 160 saxlama vahidi altında [19, s.129], 132 saxlama vahidi altında [19, s.151], 95 saxlama vahidi altında [19, s.181] qorunan məktublar, 44 saxlama vahidi altında [19, s.330], 15 saxlama vahidi altında [19, s.338] qorunan şeirlər təsvir edilməmiş, kitabda onların yalnız şifrəsi göstərilmişdir.

Şairin arxivində saxlanılan çap kitabları da “Səməd Vurğun arxivinin təsviri”ndə yer almamışdır. Bəzi başlıqlar düzgün göstərilməmişdir. Rus dilində olan sənədlərin başlıqları Azərbaycan dilinə tərcümə edilməmişdir. Eyniadlı sənədin müxtəlif saxlama vahidi altında qorunan nümunələri təsvir edilərkən başlıqlarda dəfələrlə yazılan “yenə” sözü oxucuda çətinlik törədir. Azərbaycan və rus dillərində olan sözlərin yazılışında orfoqrafik səhvlər var. Təsvir kitabında “Sabir güzgüsü” jurnalının saxlama vahidi 1573-də yerləşdiyi göstərilir. Halbuki jurnal saxlama vahidi 1568-də qorunur.

Nəticə

XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Səməd Vurğunun AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan şəxsi fondu institutda qorunan digər arxivlərlə müqayisədə sənədlərin sayına və müxtəlifliyinə görə fərqlənir. Şairin 1964-cü ildə Əlyazmalar İnstitutuna təqdim edilən arxivi daima zənginləşir. Arxiv sənədlərinin təsvirində bəzi çatışmazlıqlara, bir çox sənədlərin təsvirdən kənar qalmasına baxmayaraq, “Səməd Vurğun arxivinin təsviri” kitabı fond haqqında ümumi məlumat əldə edilməsində, bəzi nümunələrin yazılış tarixinin, məzmununun öyrənilməsində araşdırıcılar, Səməd Vurğun irsilə maraqlananlar üçün ilk mənbə kimi əhəmiyyətlidir. Bununla belə, Səməd Vurğun arxivinin əhatəli təsvirinə ehtiyac duyulur. Arxivin yenidən təsviri çoxlu sayda sənədin üzə çıxmasına, şairin həyat və fəaliyyətinin bir çox məqamlarının öyrənilməsinə vəsilə ola bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov Q. Səməd Vurğuna məktub. AMEA ƏYİ, fond 27, saxlama vahidi 311.
2. AMEA ƏYİ, fond 27, 1639 saxlama vahidi.
3. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1-248; sax.vah. 1604-1611.

4. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 249-271.
5. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 272-289.
6. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 290-307.
7. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 308-1070; sax. vah. 1612.
8. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1071-1207.
9. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1208-1287; sax. vah. 1613.
10. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1288-1318; sax. vah. 1614-1620.
11. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1319-1325; sax. vah. 1621.
12. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1326-1344; sax. vah. 1622-1624.
13. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1345-1505.
14. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1506-1552.
15. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1553-1603.
16. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1625-1628.
17. AMEA ƏYİ, fond 27, sax. vah. 1629-1639.
18. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. III cild. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1957, 563 s.
19. Paşayeva M., Məmmədova M. Səməd Vurğun arxivinin təsviri. Bakı: Nurlan, 2010, 388 s.
20. Poladov M. Səməd Vurğuna məktub. AMEA ƏYİ, fond 27, saxlama vahidi 818.
21. Salmansoy A. Mətn və onun tarixçəsi (S.Vurğunun yaradıcılığında). Bax: XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. II kitab. Bakı: Elm, 2008, 340 s.

Naila Samadova

PERSONAL ARCHIVE OF SAMAD VURGUN (FOR THE 120TH ANNIVERSARY)

Summary

Personal archives of literary and cultural figures who lived and created in the 19th-20th centuries are valuable sources for studying the literary-cultural, socio-political landscape of the period, and the creativity of famous personalities. The Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS preserves the rich personal archive of Samad Vurgun, an outstanding representative of 20th-century Azerbaijani literature. The archive includes manuscript copies of Samad Vurgun's works, biographical documents, family documents, letters, photographs, printed books, etc. The documents are mainly in Azerbaijani and Russian. Four materials are in Persian.

Samad Vurgun's archive was described and published in 2010. However, some examples stored in the archive were left out of the description. The article notes archival documents that were not described and many shortcomings in the book. Information was also provided about the documents kept in the archive, and their importance in the comprehensive study of the poet's life and activities was emphasized.

Keywords: *Samad Vurgun, archive, document, description, example*